

Újrakezdés, reform, megújulás: a szerzetesrendek újraindulásának történeti-teológiai olvasata*

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

Abstract

This paper aims to study the past thirty years of the history of religious orders in Hungary from the point of view of history and theology: from 1990 onwards the re-organization of religious life in Hungary had started, after 40 years of dispersion by the Communist state. The essay seeks to answer questions concerning the results of such restart of religious life: the restart was realized but did the reform happen too? Which models of religious life shaped the revival of consecrated life in Hungary? How the reform intended by Vatican II had an effect (or not) on it? What kind of theological questions should have been answered for a successful restart?

Keywords: *theological identity of religious life, charisms, Vatican II, renewal, religious orders in Hungary.*

Kulcsszavak: *a szerzetesi élet teológiai önazonossága, karizma, II. Vatikáni Zsinat, megújulás, a szerzetesség története Magyarországon.*

1990-ben és az azóta eltelt évtizedekben a magyarországi szerzetesség számára nem pusztán az Istennek szentelt élet materiális kereteinek újraszervezése volt a feladat, hanem a szerzetesi élet belső megújítása is, válaszolva a szerzetesi élet önazonosságát érintő kihívásokra. Tanulmányomban arra keresem a választ, mik voltak ezek a kihívások, és sikerült-e az újraindításnak ez a szempontja; milyen szerzetesi modellhez nyúltak vissza a rendek, és vajon az 1950-es állapottal való folytonosság volt-e ebben a domináns.¹ Tehát nem a szerze-

---

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP, domonkos szerzetesnő, a rend magyarországi elöljárója, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Dogmatika Tanszékének tanára; deak.hedvig@sapientia.hu

*Köszönöm a *Sapientiana* anonim lektorának észrevételeit a szöveggel kapcsolatban.

tesrendek 1990-es vagy 2020-as helyzetét szeretném kimerítő módon elemezni, és arra sem vállalkozom, hogy az újraindulás óta eltelt harminc év itthoni szerzetességtörténetét megírjam. Inkább arra keresem a választ, hogy milyen történeti tényezők alakították az 1990-es újraindulást, és milyen kérdések befolyásolták a szerzetesi élet önazonosságát és a megújítás sikerességét. Leegyszerűsítve alapkérdésünk: az újraindulás megtörtént, de mennyiben valósult meg reform és megújulás?

I. SZERZETESSÉGTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

1.1. A jozefinizmus következményei

Először röviden szeretném bemutatni azokat a történelmi tényezőket, amelyek a szerzetesi élet újraindulását annyiban befolyásolták 1990–1991-ben Magyarországon, hogy nagy mértékben meghatározták, milyen modellekhez, eszményekhez nyúltak vissza a magyar szerzetesek az újrainduláskor, és milyen elvárásokkal találkoztak az egyház és a társadalom részéről. Ezek közül nem egy a távoli múlt eseménye volt.

A magyar szerzetesség történetében nem az 1950-es volt az első felosztatás, hiszen előzményként gondolhatunk a török uralom és reformáció hatásaira és a szerzetesi élet újjászervezésére a 17–18. században, illetve arra, hogy a komün 1919-ben már államosította az egyházi iskolákat és a rendházakat, és csak idő hiányában nem sikerült a szerzetesi élet teljes betiltását véghezvinnie. Utóbbinál jóval jelentősebb, máig érzékelhető hatást gyakorolt azonban a szerzetességre a II. József (1780–1790) alatti részleges felosztatás, annak előzményei és utóhatásai. A felvilágosult abszolutizmus és a jurisdikcionalizmus az egyház és benne a szerzetesség funkcióját annak társadalmi hasznosságában, népnevelő képességében látta. Ebbe az elgondolásba nem fért bele a tisztán szemlélődő vagy a monasztikus élet, de a koldulórendek léte sem, továbbá a központosított rendek viszonylagos – szellemi és jogi – autonómiája, a liturgia

---

¹ Érdekes párhuzamokat kínálhat a Jézus Társasága 41 évig tartó felosztatása 1773 és 1814 között. Frappánsan fogalmazza meg a felosztatás előtti és a helyreállítás utáni Társaság identitására, annak folytonosságára vagy diszkontinuitására vonatkozó kérdéseket THOMAS WORCESTER: *A Restored Society or a New Society of Jesus?*, in Robert A. Maryks – Jonathan Wright (eds.): *Jesuit Survival and Restoration. A Global History 1773-1900*, Brill, Leiden – Boston, 2014, 13–33 c. tanulmánya. [doi: https://doi.org/10.1163/9789004283879_003]

közös végzése mint a szerzetesség feladata sem. A reformok jegyében Mária Terézia már 1770-ben fixálta a koldulórendek létszámát, fia, II. József pedig 1782-ben az ún. „haszontalan” rendeket beszüntette. Ez 140 házat és 2298 férfi és női szerzetest érintett.²

A megmaradt rendek, kolostorok számára is végzetes volt a helyzet: mivel a Rómával való kapcsolat tilos volt, ezért minden kívülről jövő reform elképzelhetetlen volt. Ennek következtében a koldulórendek elveszítették szerzetesi önazonosságukat: állami hivatalnokok lettek állami fizetéssel; a szerzetesi ruhát nem hordták, és a közös élet addig megszokott gyakorlataival is felhagytak (közös ima, közös étkezés, klauzúra). Legfőbb munkaterületük a tanítás és a plébániai lelkipásztorkodás lett. Ez utóbbi is sok esetben a szerzetesi élet kereteitől való mentességet hozta, vagyis tovább közelítette a férfi szerzetesi életformát a világi papi felé. Ezt a tendenciát erősítette egyes monasztikus, illetve kanonoki rendek (bencések, ciszterciek, premontreiek) visszaállítása 1802-ben, amikor a visszaállítás feltétele az volt, hogy iskolákat vállalnak. Az iskolák fenntartásához birtokadományokat is kaptak, valamint idővel vállalniuk kellett a tanári pályával kapcsolatos állami követelményeket (tanári vizsga, állami egyetem látogatása).³ Ezzel együtt a jozefinizmus hosszabb távú következményei megmaradtak: egyháztani szempontból a szerzetesi élet egyfajta funkcionalista olvasata, amelyből az is következik, hogy az egyház működhet, létezhet szerzetesek nélkül. A szerzetesi élet önazonosságát tekintve pedig egyfajta aktivizmus lett az örökség, ahol a szerzetes „értékét” a tevékenysége adja meg, a szemlélődő élet, az imádság helye marginális marad. A férfi szerzetesi élet modellje a világi

---

² Ugyanakkor II. József telepítette le Budán a Betegápoló Erzsébet Nővéreket. Lásd HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, Aurora könyvek, München, 1973, 369–375, illetve MESZLÉNYI ANTAL: *A jozefinizmus kora Magyarországon, 1780–1848*, Stephaneum Nyomda R.T., Budapest, 1934. A feloszlítás konkrét adatairól lásd VELLADICS MÁRTA: A II. József korabeli szerzetesi abolíció statisztikája, *Századok* 133 (1999) 1259–1278.

³ A tanító rendek önazonosságával kapcsolatban érdekes dokumentum Hubert Hansen SVD apostoli vizitátor jelentése 1929-ből, in SOMORJAI ÁDÁM: *Visitatio apostolica institutorum vitae consecratae in Hungaria 1927-1935*, Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2008, 162–169. Ez alapján az látszik, hogy a tanítórendek helyzete a 20. század elejére nem sokat változott a jozefinizmus óta. E rendek tagjainak identitását a tanári lét adja, gimnáziumi tanári státusz szerint élnek, öltözködnek, a szerzetesi közös élet kötelezettségeinek (teológiai tanulmányok, klauzúra, közös ima) minimálisan tesznek eleget.

pap vagy a professzor lett, aki önálló fizetéssel, egzisztenciával rendelkezik.⁴ A magyarországi szerzetességben így egészen a 20. századi reformtörekvésekig, illetve a pálos rend itthoni újratelepedéséig (1934)⁵ szinte teljesen hiányzott a férfi monasztikus, szemlélődő élet. Más európai országokhoz viszonyítva a női szemlélődő élet aránya is nagyon csekély maradt.⁶

1.2. A 19. századi megújulás – reformok és az apostoli rendek felvirágzása

A Szentszék és a Habsburg Monarchia között 1855-ben megkötött konkordátum tette lehetővé a szerzetesi reformok elkezdését. Európa más országai-ban ezeket a francia forradalom következményei indokolták, itthon azonban a jozefinizmus következményeinek felszámolása volt a cél. A reformok sarokpontja a közös élet, a *vita communis perfecta* és a szerzetesi fegyelem, az ún. reguláris obszervancia helyreállítása volt, és Róma – IX. Piusz pápa és a rendek főelőjárói – jelentős szerepet játszottak bennük, amennyiben ezeket elindították, ösztönözték.⁷ Itthon és külföldön is nagy szerepet játszottak bennük olyan karizmatikus, kiváló szervezőkészséggel megáldott egyéniségek, mint Prosper

---

⁴ Így 1919-ben az érintett piaristák több mint fele aláírta azt a nyilatkozatot, mely szerint elhagyják a rendet, világiak lesznek, és a Tanácsköztársaság szolgálatába lépnek, hogy ezáltal megtarthassák tanári állásukat. Lásd SZAKÁL ÁDÁM: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején, in Forgó András (szerk.): *A Piarista rend Magyarországon*, Rendtörténeti konferenciák 6., Szent István Társulat, Budapest, 2010, 185–200.

⁵ A sarutlan karmelita atyáknak egyetlen kolostora volt Győrött, 1896-ban alapítják a következőt.

⁶ Ez utóbbi olyan tényezője a magyar szerzetességnek, amely lényegében a középkor óta változatlan. A középkorra, mivel akkor női apostoli szerzetesi élet nem létezett, a női kolostorok Nyugat-Európa-hoz mért kisebb aránya volt jellemző itthon. Lásd F. ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, Pytheas, Budapest, 2000.

⁷ Az egyik legfontosabb itthoni reform a ferenceseké volt, lásd erről OROSZ LÓRÁNT: A ferencesek Leó-féle uniója az osztrák-magyar Kapisztrán Szent János Rendtartományban, in Őze Sándor – Medgyesy S. Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – METEM, Budapest – Piliscsaba, 2005, 364–374; uő: *L'Iter giuridico dell'unione leonina dei frati minori nella provincia austro-ungarica di „S. Giovanni da Capestrano” (1897-1899): studio storico-giuridico*, Roma, Pontificium Athenaeum Antonianum, 2001. A szerzetesi reformokról lásd még Hubert Jedin (a cura di): *Storia della Chiesa VIII/2, Liberalismo e integralismo tra stati nazionali e diffusione missionaria 1830-1870.*, Jaca Book, Milano, 1977, 348–353.

Guéranger⁸, akinek a solesmes-i bencés kongregáció megszületése köszönhető, vagy Henri-Dominique Lacordaire, a híres szónok, akinek érdeme a domonkos rend újjászületése először Franciaországban, aztán több európai országban.⁹ Ezek a szerzetesi reformok hosszú időt, esetenként évtizedeket vettek igénybe, mielőtt látható gyümölcsük termett volna, és gyakran – különösen itthon – radikális következményekkel is jártak, amennyiben a reformmal egyet nem értők közül sokan elhagyták a szerzetesi életet.¹⁰

Magyarországot nem érintették a 19. századi felosztatások, melyeket már a liberalizmus eszméi ihlettek Franciaországban vagy Németországban. Elért azonban itthonra is a szerzetesség történetének egy másik fontos modern kori mozzanata: a francia forradalom után egy generáció alatt az Istennek szentelt élet eddig sosem látott újjászületése. A régi, nagy múltú rendek új életre kelésével párhuzamosan a női szerzetesi élet addig sosem látott felvirágzása következett be: aktív apostoli kongregációk egész sora jött létre. Egy-egy inspirált fiatal nő köré társak gyűlnek, és egy konkrét apostoli célra új közösségeket hoztak létre. Némelyik ezek közül világszerte elterjedt (például a Szent Szív Társaság – Sacré Coeur), de sok közülük megmaradt egyházmegyei keretek között. A kor adottságai (a földrajzi távolságok, a kommunikáció nehézségei) és az egyházi jellegzetességek (alapító püspök vagy pap személyisége) hozzájárultak a női szerzetesi élet töredezettségéhez.¹¹

Itthon a 19. század második felében a püspökök szinte versengtek a női rendek alapításában, letelepítésében. A női apostoli életforma sikere akkora

---

⁸ Róla lásd Prosper-Louis-Pascal Guéranger, in Guerrino Pelliccia – Giancarlo Rosa (a cura di): *Dizionario degli Istituti di Perfezione*, vol. 4, Paoline, Roma, 1977, 1467–1471.

⁹ Lacordaire-ről lásd BERNARD BONVIN: *Lacordaire Jandel. La restauration de l'Ordre dominicain en France après la Revolution écartelée entre deux visions du monde*, Cerf, Paris, 1989; ANNE PHILIBERT: *Henri Lacordaire*, Cerf, Paris, 2016. A szerzetesi élet megújulásáról a 19. században lásd JESUS ALVAREZ GOMEZ: *Historia de la vida religiosa, III*, Publicaciones claretianas, Madrid, 1990, 503–546.

¹⁰ A jezsuita rend visszaállítása kapcsán lásd PAUL SHORE: The Years of Jesuit Suppression, 1773–1814: Survival, Setbacks, and Transformation, *Brill Research Perspectives in Jesuit Studies* 2 (2020/1) 1–117. [doi: https://doi.org/10.1163/9789004423374_002] és JONATHAN WRIGHT: From Immolation to Restoration: The Jesuits, 1773–1814, *Theological Studies* 75 (2014) 729–745. [doi: <https://doi.org/10.1177/0040563914548651>] tanulmányai bemutatják, a megváltozott egyházi-társadalmi környezet hogyan hatott a jezsuita rend tevékenységére és küldetésstudatára, és hogyan merültek fel azok a kérdések, hogy mihez kell visszanyúlni a múltból.

¹¹ Lásd HUBERT JEDIN (a cura di): *Storia della Chiesa VIII/1, Tra rivoluzione e restaurazione 1775–1830*, Jaca Book, Milano, 1977, 247–251.

volt, hogy ennek eredményeképpen a szerzetességen belül a nők aránya ekkor növekedett meg. A Szeretet Leányai Társulata (Vincés Nővérek) 1852-ben telepedett le, és ők lettek 1950-re a legnagyobb létszámú női rend itthon. Hozzájuk hasonlóan számos apostoli tevékenységű új közösség telepedett le, akik elsősorban tanító és szociális tevékenységet végeztek.¹² A férfi rendek esetében hasonló folyamatok figyelhetők meg, de a létszámokat tekintve sokkal kisebb arányban.¹³ Több női rendnek létrejött a magyarországi változata, vagy ugyanazon rend kétfelé szakadt ága is megtelepedett itthon (például Kalocsai Iskolanővérek, Megváltós Nővérek), de születnek szép számmal önálló magyar alapítások is a 19. és 20. században.¹⁴

A két világháború közötti időszakra a további töretlen, intézményekben, házakban és tagokban történő gyarodás volt jellemző. Így 1920-ban 26 női rendnek 3288 tagja volt 232 házban, 1927-ben 29 női rend volt 4772 taggal 288 házban, 1948-ban pedig 41 női rend, 8956 fő 454 házban. Ez a vizsgált időszakra nézve (1920–1948) 272 százalékos növekedést jelent.

Hasonlóképpen alakultak az adatok a férfi rendek esetében. 1930-ban 19 férfirendnek 1450 tagja volt 112 házban, 1948-ban pedig 23 rendnek volt

---

¹² Magyar változatuk a Szatmári Irgalmas Nővérek, Hám János szatmári püspök alapítása 1842-ben. További apostoli női rendek letelepedési dátumai: Notre Dame Női Kanonokrend – 1851, Pécs; Szegény Iskolanővérek – Temesvár, 1858; Kalocsai Iskolanővérek – 1860, Kalocsa; Isteni Megváltó Leányai – 1863, Sopron [magyar ága kivált, Legszentebb Üdvözítő Leányai néven lett önálló kongregáció]; Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek, 1865; Isteni Szeretet Leányai Budapest, 1870; Szent Szív Társaság, 1883, Budapest; Jó Pásztor Nővérek – 1892, Budapest; Isteni Üdvözítő Nővérei – 1899, Budapest; Ferences Mária Misszionárius Nővérek – 1900, Budapest; Mária Reparatrix Nővérek – 1901, Budapest; Szegények Kis Nővérei – 1905, Budapest; Jézus Isteni Szívéről Nevezett Kármelita Nővérek – 1907, Budapest. Lásd *Magyar Katolikus Almanach*, Szent István Társulat, Budapest, 1927, 257–266.

¹³ 1896-ban a keresztény iskolatestvérek, 1898-ban a lazaristák, 1913-ban a szaléziak, 1916-ban a verbiták, 1920-ban a kalazantinusok, 1924-ben a Mária iskolatestvérek telepedtek le. Lásd *Magyar Katolikus Almanach*, i. m., 208–256.

¹⁴ A 19. században: 1894-ben az Assisi Szent Ferenc Leányai (a svájci közösség magyar ága), 1868: Árpád-házi Boldog Margitról Nevezett Domonkos Nővérek. A 20. században (1950-ig): Szociális Missziótársulat, Szociális Testvérek Társasága, Jézus Szíve Társasága (Népleányok), Szervita nővérek, Annunciáták, Szűz Mária Társasága, Ferences Szegénygondozó Nővérek, Szent Benedek Leányai, Krisztus Király Nővérek, Regista Nővérek, Egyházközségi Nővérek, Premontrei Nővérek, Bazilita Nővérek, Jézus Szíve Nővérek Társasága, Ciszterci Nővérek Regina Mundi Apátsága.

2429 tagja 157 rendházban, ez 167 százalékos növekedés a vizsgált időszakban.¹⁵

1950-ben a következők voltak a létszámadatok: 23 férfi, 40 női rend, 2582 férfi, 8956 női szerzetes, 182 és 452 rendház.¹⁶ A legnagyobb létszámmal a következő női rendek bírtak (1948-as adatok): vincés nővérek – Szeretet Leányai Társulata (1470 fő), Kalocsai Iskolanővérek (1331), Isteni Megváltó Leányai (1078), Szatmári Irgalmas Nővérek (561), Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek (1943-as adat szerint 446). A legnagyobb létszámú férfi rendek pedig a következők voltak: bencések (317), ferencesek (két rendtartomány: 222+296), jezsuiták (410), piaristák (254).

2. AZ ÚJRAINDELÉS KIHÍVÁSAI

Az 1990-es helyzet összetettségét, nehézségeit, kérdéseit jól leírják Várszegi Asztrik OSB, akkori esztergomi segédpüspök szavai:

„Az első összehívott szerzetesi konferencia örömeibe azonban már beleszótta szálaít a gond, a kétség: hogyan tudunk egy lépést is tenni, amikor nincsenek meg az alapvető feltételek, melyek az induláshoz szükségesek, hogyan vállalhatjuk őszbe csavarodott fejjel az út, a kezdés nehézségeit. Mi lesz a teendőnk, ott folytassuk-e, ahol abbahagytuk, vagy valami egészen újat kell kezdenünk? A gondok sokféleségében lassan kirajzolódnak a valós esélyek és az esélynélküliségek körvonalai. Az első lelkesültségben megtett lépések után jöttek a józan vagy inkább kijózanító hétköznapok, nyomasztóan hatott az evangéliumi bölcsesség: elébb ül le és vess számot, ellenfeled kétszerannyi seregével szembe tudsz-e szállni

---

¹⁵ Az adatokról lásd GERGELY JENŐ: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*, Pannonica, Budapest, 1999, 177–179; 190–191. Uő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, Kossuth, Budapest, 1985, 236–240; uő: *Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek feloszlása Magyarországon*, Vigilia, Budapest, 1990, 353–368. HERVAY FERENC: Szerzetesrendek, in *Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985*, Szent István Társulat, Budapest, 1988, 157–198.

¹⁶ Lásd BORSODI CSABA: A szerzetesrendek feloszlása, működési engedélyük megvonása 1950 nyarán, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 12 (2000/1–4) 183–210. Gergely Jenő adatai ettől eltérnek, lásd uő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, i. m., 236–240. Ott 1948-as adat: 23 férfirend, 157 rendház, 2429 tag, 44 női rend, 9036 tag, 580 rendház.

a magad feleannyijával, illetve a magad gyengeségével? Mi az, amit meg kell őriznünk, mi az, amit el kell vetnünk? Képes-e megújulásra a megnyesett fa?”¹⁷

1990-ben, az újrainduláskor a következő létszámadatok ismertek a későbbi szerzeteselőjárói konferencia iratanyagából: ekkor 810 férfi szerzetes és ezen belül 77 jelölt, novícius volt 21 rendben, 2812 nővér, ezen belül 167 jelölt, novícia 46 női rendben.¹⁸ Az újrainduló rendek átlagéletkora 70 év fölött volt. Voltak olyan rendek is, amelyek 1990-ben nem indultak újra. Ezek a Notre Dame de Sion-rend, a Regista Nővérek, a Szegények Kis Nővérei, a Krisztus Királyról Nevezett Népművelő Testvérek Társasága, a Kalazantinusok és a borsodpusztai ciszterci monostor: általában kis létszámú, nem sokkal 1950 előtt alapított vagy letelepedett közösségekről van szó, illetve olyanokról, amelynek tagjai jórészt külföldiek voltak, és a negyven év szétszórás alatt nem maradt itthoni jelenlétük. Fontos megjegyezni, hogy olyan közösségek is voltak – ha nem is nagy számban –, amelyek a szétszórás éve alatt keletkeztek vagy érkeztek Magyarországra.¹⁹

Az újraindulás első éveit heroikusnak mondhatók. Az időszak kihívásai – a nyomasztó materiális nehézségeken (az anyagiak, a megfelelő közösségi tér hiánya stb.) túl – több tényezőnek voltak köszönhetőek. A negyvenéves kényszerzünet miatt azok, akik még 1950 előtt aktív szerzetesek voltak, jórészt hetvenes éveik elején jártak a 90-es években. Közülük sokan már nem voltak egészségi állapotuk miatt alkalmasak arra, hogy a közösségi életre vállalkozzanak. Továbbá a közös élet elkezdése biztos egzisztenciájuk feladását jelentette negyven év önálló élet után úgy, hogy a jövő körvonalai eléggé bizonytalanok voltak, és 1990–1991-ben még nem lehetett biztosan tudni, meddig tart a hirtelen jött szabadság, nem lesz-e visszarendeződés.²⁰ Amint maguk az előjárók

---

¹⁷ VÁRSZEGI ASZTRIK: A szerzetesek szolgálata, *Teológia* 24 (1990/1) 2–6, 2.

¹⁸ A Magyarországi Szerzeteselőjárók Konferenciáinak Levéltára (=MSzKL), Szerzetesi Konferenciák és közös intézmények (=I.), FSZK és MRK közös ügyei (=3.), Férfi és női szerzetesrendek létszámadatai (=c.) Férfi és női szerzetesrendek létszámadatai 1990 (=I.3.c.1.). Rend alatt itt a megszentelt élet összes intézményét, az apostoli élet társaságait és olyan új közösséget értek, amelyek megszentelt élet intézménye akarnak lenni.

¹⁹ Előbbire példa a Boldogasszony Háza Ciszterci Monostor és a Magyarok Nagyasszonya Társaság speciális esete, utóbbira pedig a Jézus Kistestvérei férfi, illetve női szerzetesközösség.

²⁰ Berkecz Franciska SSS, az MRK akkori elnökének 1996-os jelentése szerint 1990-ben még csak a szerzetesnők 15 százaléka élt rendházban, 1996-ban pedig mintegy a 40 százalékuk. MSzKL I. Magyarországi Rendfőnöknők Konferenciája (MRK) (=2.), Vegyes ügyek (=3.), MRK történeti összefoglaló (=I.2.3.3.) Beszámoló 1997.

megállapították, az 1950-ben fiatal rendtagok körében pedig az elvilágiasodás veszélye nagyobb volt, és közülük kevesen vállalták a közös életet. Bátrabbak voltak azok, akik 1950-ben már régebb óta voltak szerzetesek.²¹ További nehézséget jelentett, hogy a közösségi életbe visszatérő rendtagok addigi feladatköreiket is megtartották, ez is akadályozta a közösség alakulását. Sok esetben az újrainduláskor egyszerűen az addig önálló életformának a „behozatala” történt meg a visszaadott falak közé. Különösen a férfirendek esetében volt így, mivel a szétszórás éve alatt belépett rendtagok általában egyházmegyes papként működtek korábban: így ezt az életformát vitték be a közösségbe is. Hiányzott egy olyan középgeneráció, amely át tudta volna hidalni a belépő fiatalok és az idősek közötti szakadékot.

A kezdést – érthető módon – gyakorlati szempontok uralták: elsődlegesen az ingatlanok és intézmények visszaszerzésének kérdése, hiszen megfelelő hely nélkül nem lehet szerzetesi életet élni, utána pedig az alkalmas apostoli terület megtalálása. Ez – különösen a női rendek esetében – nem kevés nehézségbe ütközött. A tevékenység megválasztása és az intézmények visszaszerzése terén erős külső elvárások érvényesültek különösen a régi nagy tanítórendek irányában, igen gyakran az öregdiákok részéről.²² Sőt úgy tűnhetett, az akkori magyar társadalom szinte minden szociális probléma megoldását az egyháztól, illetve a szerzetesektől várta.²³ Ez és a szerzetesek felé megnyilvánuló „hasznossági szempont” óriási teherként nehezedett az újakezdést vállalókra.

---

²¹ Ahogyan az egyik előjáró megfogalmazta, a közösségi élet újakezdése egy új hivatást jelentett. MSzKL I. Szerzetesi konferenciák és közös intézmények 2. Magyarországi Rendfőnöknők Konferenciája (MRK) 2. Általános iratok (=I.2.2.) Válaszok a *Lineamenta* kérdéseire, 16. Lásd továbbá 5, 9. [Az összegzés és a részletes válaszok a női előjárók válaszait képezik a IX. rendes püspöki szinódus *Lineamenta* dokumentumára. A férfi rendek részéről ilyen összegzés nem található].

²² Amint Kerekes Károly OCist zirci főapát megfogalmazta 1990-ben egy, a ciszterci öregdiákoknak mondott, írásban megjelent beszédében: szeretnének mindent visszaszerezni, ugyanakkor türelemre van szükség, hiszen nem lehet expressz módon monasztikus közösséget létrehozni. MSzKL I.3. Szerzetesrendek újraindulása (=a.), Férfi szerzetesrendi dossziék (=4.) Ciszterciek (=I.3.a. 4.4.). Kerekes Károly beszéde, Budapest, 1990. január 16.

²³ Erről tanúskodik a Takács Nándor OCD székesfehérvári püspökkel, a Magyar Katolikus Püspöki Kar szerzetesi referensével készült interjú, *Teológia* 24 (1990/1) 25–30, 29. „Míután nyilvánosságra jutott a rendek működésének lehetősége, egyre-másra jöttek a kérések, igények. Kórházak: betegápolókat, műtősöket – tanácsok: szociális gondozókat, védőnőket – tanácsai szervek: óvodákba óvónőket, dajkákat; általános iskolákba tanítókat, tanítónőket, tanárokat; középiskolákba nyelvtanárokat – ugyancsak tanácsok óvodát, általános iskolát

Így az újraindulást sok tekintetben irányíthatta egyfajta nosztalgia: a felozlatás kényszerű negyven éve mintegy zárójelbe tehető, és vissza lehet térni az 1950-es állapothoz, amely ebből a távolságból sok szerzetes számára aranykornak látszott: létszámaiban, intézményrendszerében, társadalmi elismertségében biztos státusznak örvendő egyház és benne szerzetesség jellemezte.²⁴ Ebből következően számos férfi és női rend követte azt a stratégiát, hogy minden 1950-ben (vagy 1948-ban) működő intézményét visszaigényelte, abban bízva, hogy az új hivatások gyorsan és nagy számban fognak érkezni, így ezeket az intézményeket a régi módon, szerzetesi munkaerővel lehet majd működtetni. Megszóltak ugyanakkor óvatosságra intő hangok is, például Takács Nándor OCD püspök, aki 1990 márciusában, a női előljárók gyűlésén arra bízta az előljárókat, hogy az intézmények működtetése esetében inkább több rend fogjon össze, és kevesebb helyen induljanak újra, hiszen nem lehet minden intézményt visszaigényelni.²⁵

A társadalmi helyzetből is adódóan ekkor még nem kerültek elő új tervek, addig ki nem próbált apostoli tevékenységek. Új apostoli tevékenységként a női rendek esetében a lelkipásztori kisegítés (esetleg üres plébániák ellátása) merült fel meglepő gyakorisággal.²⁶ Ez érthető, hiszen a szétszórás éve alatt sok kolostorból elűzött szerzetesnő kapott valamilyen egyházi kisegítő állást – ez volt tehát az ismerős út, és több esetben a női rendek is üres plébániákon kezdték újra a közös életet. A férfirendek esetében a 90-es évek nagy kérdése a rendi templomok, plébániák visszavétele, működtetése volt, hiszen elsősorban ott akartak letelepedni, ahol korábban templomuk volt. Itt is inkább az 1950-es tevékenységgel való folytonosság volt a vezérfonal. A sok válasz, ami arra vonatkozott, hogy az újraéledő rendek leginkább a lelkipásztori kisegítést

---

és középiskolát teljes átvételre ajánlottak fel – drogosok, alkoholisták gondozására munkatársakat, családgondozókat, cigány lakossággal foglalkozókat – kollégiumokhoz nevelőtanárokat keresnek. Hihetetlen nagy az igény, az elvárás. Ez egyben megdöbbentő látélet a magyar társadalom mai helyzetéről. Szinte S. O. S. kiáltás valamennyi igény, mely azt mutatja, hogy az egyházban és élő szervezeteiben látják, érzik azt a lelki és szellemi erőtartalmat, amely kisegíti a társadalom e rétegeit a mélypontról.”

²⁴ Az 1950-es állapot restaurálásának veszélyeire hívta fel a figyelmet már 1995-ben Berkecz Franciska SSS. Lásd uő: Szerzetesrendek újraindulása Magyarországon, *Távlatok* 22 (1995/2) 177–191; 182–183.

²⁵ MSzKL I.2. Értekezletek, gyűlések iratai (=I.2.1.) 1990. március 20-i ülés jegyzőkönyve.

²⁶ MSzKL I.3.a. Női szerzetesrendek (=I.3.a.5.) 1990, épületigények leadása Takács Nándornak. Például a Vizitációs Nővérek, Szatmári Irgalmas Nővérek, Szent Benedek Leányai nyilatkoztak így többek között.

látják feladatuknak, egyfelől érthető, másrészt mutatja a szerzetesi identitás gyengeségét.

A fenti helyzetnek egyik következménye volt, hogy alkalmatlanokat is felvettek, vagy sokakat igen gyors és felszínes szerzetesi képzés után munkába állítottak. Az újraindulás első éveit szinte minden rendben sok belépő jellemezte, akik közül rendkívül kevesen maradtak meg a szerzetesi életben. A 2000-es évtől kezdve pedig a hivatások számának drasztikus csökkenése következett be.

A szerzetesi élet minősége szempontjából a legfontosabb lépést a közösségi élet ismételt megteremtése jelentette. A korábbi szerzetesi újraindulások és reformok történetét tekintve ez volt a központi, ugyanakkor a legnehezebb feladat is. Ha megvizsgáljuk a történelmi előzményeket, minden szerzetesi reform sarokpontja a közös élet újabevezetése volt, hiszen ez magába foglalta a vagyonszétosztást, így a *vita privata* kizárását, ugyanakkor a közös imádságot és gyakran a közös apostoli tevékenységet is. Így történt ez a régi rendek 19. századi reformja során is, és a nehézségek is hasonlóak voltak – a korábbi biztos egzisztenciáról való lemondás jelentette a legnagyobb problémát. De érdekes párhuzamot kínál a Jézus Társasága 1814-es visszaállítása is, amikor a tapasztalat szintén az volt, hogy kevesen vállalták a még élő rendtagok közül újra a közös életet.²⁷

Így nem meglepő, hogy Jérôme Hamer bíboros, a Szerzetesi Kongregáció bíboros-prefektusa a közös élet helyreállítását szorgalmazta leginkább, mint az újrainduláskor aktuális feladatot, amikor 1990-ben a magyar szerzetesekhez szólt.²⁸ A Szentszék azonban rugalmas volt a gyakorlati megvalósítás tekintetében, mert nem kényszerítették az 1950 előtt fogadalmat tett tagokat a visszatérésre. Ők a szétszórtság alatt a világi intézmények életformáját élték a gyakorlatban (evangéliumi tanácsok szerinti élet világi körülmények között, közösség nélkül). Így kinek-kinek a szabad választására lett bízva, visszatér-e a rendjébe. Ez mindenképp szerencsés döntés volt.²⁹

A fentiek nyomán az újraindulás első évtizedének programja a kolostorok, intézmények visszaszerzése, az anyagi alapok megteremtése volt, és a gyakorlati

---

²⁷ Lásd PAUL SHORE: *The Years of Jesuit Suppression, 1773–1814*, i. m., 88. [doi: https://doi.org/10.1163/9789004423374_002]

²⁸ MSzKL I.3.a. Takács Nándor OCD püspök az MKPK szerzetesügyi referense levelezése és iratai (=I.3.a.1.) Hamer bíboros beszéde a magyar szerzetesekhez, 1990. november 16.

²⁹ Az FSZK Állandó Bizottságának ülésén már 1992-ben felmerült, mi a teendő azokkal a rendtagokkal, akik nem kívánnak visszatérni a közösségi életbe. MSzKL I. Férfi Szerzeteselőjárók Konferenciája (FSzK), Értekezletek, gyűlések iratai (=I.1.1.) FSzK ÁB 1992. január 28-i ülés jegyzőkönyve.

szempontok, a munkaterület kérdései domináltak. A külső és belső elvárások sok ízben olyan dinamikákat indítottak be, amelyek nem váltak a szerzetesi élet minőségének javára: mivel a régi ingatlanokat, intézményeket csak konkrét funkcióra lehetett visszaigényelni, ez eleve bizonyos kényszerpályát jelentett, és a feladatok túlvállalásához vezetett. A társadalom és az egyház is – jozefinista alapokon – a szerzetességben elsősorban az aktivitást, a társadalom számára is hasznos munkaerőt látta, és ez a szerzetesi önértelmezésben is hangsúlyos volt. Így nem meglepő, hogy olyan kérdések, amelyek a szerzetesi identitást, a szerzetesi élet specifikumát a többi életállapothoz, akár a papi hivatáshoz képest, a közösségi életet, a karizma kérdését, a lelki életet érintették, nem kerültek előtérbe, nem kaptak figyelmet. Ezek a hiányosságok csak évekkel később éreztették negatív hatásukat.³⁰

3. A 2020-AS HELYZET A SZÁMOK TÜKRÉBEN³¹

3.1. Az itthoni helyzet

1990 és 2020 között a magyarországi szerzetesi élet teljes mértékben átrendeződött. Ha a számokat nézzük, 2020-ban 764 női és 539 férfi szerzetes volt Magyarországon 62 női és 33 férfi rendben, összesen 213 rendházban.³² Időközben 1990-hez képest az egyházi jogi formák is gazdagodtak, így ebben benne vannak a mozgalmak megszentelt életű tagjai (például Mária Műve – Fokolár), a megszentelt élet új formái (például Verbum Dei Közösség), és azok a közösségek, amelyek egyházmegyei jogú, krisztushívők hivatalos társulásaként majd a megszentelt élet intézményeivé kívánnak válni.

---

³⁰ Hasonló véleményt fogalmazott meg a közösségi élet építésének hiányosságairól Várnai Jakab OFM, az FSzK akkori elnöke 1999-es beszámolójában, amely a rendszerváltás után eltelt első évtizedről fontos forrás. Lásd uő: A közép-kelet európai szerzetesség zarándokútja, in *Magyarországi Rendfőnökök Konferenciája, Zarándokúton az Atya háza felé*, MRK, Budapest, 2000, 32–43.

³¹ A 2020-as helyzethez alapvető forrás a két szerzeteselőjárói konferencia közös kiadványa a magyarországi rendekről: MÉSZÁROS ANETT – RADNAI KINGA (szerk.): *A remény emberei. Szerzetesek Magyarországon*, Magyarországi Szerzeteselőjárók Konferenciáinak Irodája, Budapest, 2020.

³² Az MSZKI adatbázisa alapján, 2020. december 31-i adat.

Ebben az időszakban (1990–2020) 22 közösség telepedett le itthon külföldről (15 női, 7 férfi), akik azóta is jelen vannak. Ezek közül kevés az olyan rend, amely nemzetközi rendként már létezett 1950 előtt is (ilyen például a kamillianusok férfi és női ága, vagy az Isteni Üdvözítő Társasága / Szalvatoriánusok, a Segítő Nővérek Kongregációja), inkább a 20. század második felében létesült rendekről (például Krisztus Légioja, Szeretet Misszionáriusai) vagy a megszentelt élet új formáiról (Das Werk, Verbum Dei stb.) van szó. Vannak olyan közösségek is, amelyek újraindultak ugyan 1990-ben, azóta azonban megszűnt magyarországi működésük (8), illetve 7 olyan rend is van, akik 1990 után jöttek Magyarországra, azóta azonban elmentek, vagy megszűnt az itthoni jelenlétük. Rendkívül érdekes jelenség, hogy 1990 óta 12 új közösség alakult itthon (4 férfi, 8 női, továbbá két női pedig már meg is szűnt).

Így a ma működő 95 közösség közül csak 18 férfi és 36 olyan női rend van, amelyek 1950 előtt is jelen voltak már Magyarországon. E 36 női rend létszáma 530 fő – vagyis arányaiban az összes szerzetesnő 70 százaléka tartozik ezekbe a közösségekbe, míg az újonnan alapított vagy betelepült rendekbe tartozik 234 fő – ez a szerzetesnői összlétszám 30 százaléka (29 rendre). A férfiak esetében 499 férfi szerzetes a tagja annak a 18 rendnek, amelyek itthon léteztek 1950 előtt (92 százalék), míg a többi 40 rendtag oszlik meg a többi 15 rend között. Mindez abból a szempontból lehet érdekes, hogy mutatja egyrészt a szerzetesi élet töredezettségét Magyarországon (sok, de gyakran kis létszámú rend), másrészt azt, hogy mennyire nehéz egy külföldön keletkezett közösségnek itthon gyökeret vernie. Következménye ez talán annak is, hogy itthon a kommunizmus évtizedei alatt Magyarország jórészt kimaradt azokból a teológiai, egyházi, spirituális folyamatokból, amelyekre az új közösségek építenek.

A magyar szerzetesség képe tehát teljesen átrajzolódott, bár a férfi és női rendeket illetően eltérő módon. A férfi rendek közül azok, amelyek 1950 előtt is jelentős létszámúak voltak (és amelyek a kommunizmus alatt is – bár korlátok között, de – legálisan működhettek), továbbra is a legnagyobbak, bár sokkal kisebb létszámmal; a női rendek esetében viszont azok a nagy létszámú, nem ritkán ezer fő feletti női rendek, amelyek sokrétű nevelési, oktatási, szociális tevékenységükkel, intézményeikkel meghatározóak voltak 1950-ben, mára létszámban és intézményrendszerben is rendkívül lecsökkentek.³³ A férfirendek-

---

³³ Lásd erről RAUSCHER DÓRA: A női szerzetesség ma Magyarországon, in *A szerzetesség jelene és jövője*, Sapientia Füzetek 13, Vigilia, Budapest, 2008, 89–101. 1994-ben ugyanazok a férfi rendek voltak a legnagyobb létszámúak, amelyek 2020-ban is (ferencesek, piaristák, jezsuiták, bencések, szaléziai), a női közösségek esetében más a helyzet. 1994-ben a

hez hasonlóan a női szerzetesi intézmények közül is a legnagyobb az egyetlen fel nem oszlatott női rend, a Boldogasszony Iskolanővérek, de az összes női közösséget nézve legnagyobb létszámú a Szociális Testvérek Társasága. Érdekes fejlemény az is, hogy míg 1950-ben kb. 18 szerzetes jutott egy rendházra, ma 6, vagyis a létszám sokkal nagyobb arányban csökkent, mint a szerzetesházak száma; ez azt jelenti, hogy a szerzetesi közösségek mérete is lecsökkent.³⁴

Újabb összehasonlításra ad lehetőséget a tagok és az intézmények számának összevetése is. 1948-ban, az iskolák államosítása előtt 11500 férfi és női szerzetes összesen 609 intézményt tartott fenn plébániák nélkül (18 szerzetesre jutott egy), addig 2020-ban 1303 szerzetes körülbelül 170 intézménynek volt a fenntartója (szintén plébániák nélkül). Vagyis 7,5 szerzetes jut egy intézményre, míg 1948-ban ennek több mint kétszerese. Elgondolkodtató szám akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a laikusok bevonása terén óriási változások történtek.

További rendkívül feltűnő változás a férfi-női szerzetesi létszámarány drasztikus módosulása 1990 és 2020 között. 1950-ben, amikor 2582 férfi és 8956 női, vagyis 11538 szerzetes volt, ez az arány 22-78 százalék volt. A jelenlegi adatok szerint (2020. december 31.) a női szerzetesek aránya 58 százalék, a férfiaké 42 százalék. A női szerzetesség létszámarányának drasztikus csökkenését jelzi az is, hogy 1990 óta a szerzetesnők létszáma 2812-ről 764-re csökkent (73 százalékos csökkenés), míg a férfi szerzeteseké 810-ről csökkent 564-re (30 százalékos csökkenés). Ez köszönhető többek között annak is, hogy az utánpótlás körülbelül ugyanannyi számszerűen a férfi és női rendekben, ami viszont azt jelenti, hogy a női rendeké arányaiban sokkal kisebb.³⁵

3.2. Kitekintés az egyetemes egyházra

A létszámok ilyen alakulása az elmúlt harminc évben és ezen belül a női szerzetesség nagyobb arányú csökkenése olyan jelenség, amely illeszkedik a nemzetközi folyamatokba. 1965 és 2015 között a férfi szerzetesek száma 330.000-ról

---

legnagyobb létszámúak voltak: az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek, a Vincés Nővérek, a Kalocsai Iskolanővérek, a Szatmári Irgalmas Nővérek, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek (mai nevükön Boldogasszony Iskolanővérek). 2020-ban: a Szociális Testvérek Társasága, a Boldogasszony Iskolanővérek, a Domonkos Nővérek, a Jézus Szíve Társasága (Népleányok), az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek. Lásd BERKECZ FRANCISKA SSS: *Szerzetesrendek újraindulása Magyarországon*, i. m., 184–185.

³⁴ A valós szám ennél kisebb, mivel sokan nem rendi közösségben élnek.

³⁵ Az 1994-es vonatkozó adatokat lásd BERKECZ FRANCISKA SSS: *Szerzetesrendek újraindulása Magyarországon*, i. m., 184.

200.000-re csökkent az egyetemes egyház szintjén, 40 százalékkal, és ha ezen belül a különböző típusokat nézzük (monasztikus rendek, kongregációk, kanonokrendek stb.), akkor a legjelentősebb a csökkenés, 66 százalék, a szerzetes testvérekből álló rendekben. A szerzetesnők száma világszinten 1965 és 2015 között 1 millióról 532 ezerre csökkent. Az egyházmegyes papok száma eközben 1970 és 2018 között nézve világszinten növekedett, 270.924-ről 281.874-re.³⁶

Ha az európai adatokat nézzük, még élesebb a kép: 1990-ben Európában 107.762 férfi szerzetes, 334.573 szerzetesnő és 155.670 egyházmegyes pap volt. Ugyanezek a számok 2012-ben: 75.172, 198.536, 132.375. Vagyis a férfi szerzetesek létszámának csökkenése 30 százalékos, a szerzetesnőké 40 százalékos, míg az egyházmegyes papoké csak 15 százalékos volt. Nyilvánvalóan a számok csak egy szempontját jelentik a teljes képnek, de mindenképp további reflexiót igényel az a tény, hogy vajon miből fakad a szerzetesség és ezen belül a női szerzetesség vonzerejének ilyen mérvű csökkenése – különösen úgy, hogy az egyházmegyes papság létszáma nem változik hasonlóképpen. Ezen adatok alapján úgy tűnik, hogy az egyházi hivatásokon belül a papi hivatás az, amely a legvilágosabb identitással, „érthetőséggel” rendelkezik, és legkevésbé igaz ez a szerzetesnővéri hivatásra. Az adatok alapján a férfi szerzetesi élettel kapcsolatban is az tűnik fel, hogy a szerzetespapi élet az, ami nagyobb vonzással és erősebb identitással, láthatósággal rendelkezik, mint a laikus szerzetesi hivatás.³⁷ Európai szinten arra számíthatnánk, hogy Közép- és Kelet-Európát kevésbé érintik ezek a változások, de ez nincs így: a szerzetesnői hivatások csökkenése már Lengyelországban is érzékelhető.

Messzire vezetne, ha a nyugat-európai változások okainak elemzésére vállalkoznánk, hiszen ez összefügg demográfiai változásokkal (születésszám csökkenése), a II. Vatikáni Zsinat utáni krízissel és az ebből fakadó sok kilépéssel. Az azonban bizonyos, hogy a szerzetesi életnek az a képe, amelyet a 19. századi újraéledés, a sok apostoli tevékenységű rend születése határozott meg, eltűnően van.

---

³⁶ Az adatokra lásd ÁNGEL PARDILLA: *La realtà della vita religiosa. Analisi e bilancio di cinquant'anni (1965-2015) e prospettive*, LEV, Città del Vaticano, 2016, illetve ALESSANDRO PERRONE: *Le prospettive per affrontare le sfide della vita consacrata in Europa*, Conferenza all'Assemblea generale dell'UCESM, Roma, 2016. [2021. 11. 25.] <http://ucesm.net/cms/wp-content/uploads/Relazione-P.-A.-Perrone.pdf>

³⁷ Egyes nagy, laikus férfi rendek létszámcsökkenése 1965 és 2015 között a 80 százalékot is elérte. Lásd ÁNGEL PARDILLA: *La realtà della vita religiosa*, i. m., 179–211, 258.

4. ÚJRAINDELÁS *VERSUS* REFORM ÉS MEGÚJULÁS?

1990-ben és az azóta eltelt évtizedekben tehát a magyarországi szerzetesség nemcsak az újraindulás kérdésével szembesült, hanem a szerzetesi élet belső megújításának feladata is előtte állt. Ha a magyar egyháztörténet korábbi szerzetesi újraindulásainak példájára tekintünk, akkor szembetűnő különbség az, hogy a korábbiakban a szerzetesség önazonosságát is nagyban befolyásoló egyházi változások nem zajlottak. Esetünkben viszont a szétszórátás éveire esett a II. Vatikáni Zsinat, amely célul tűzte ki a szerzetesi élet megújulását, és elrendelte annak reformját, azzal együtt, hogy reflektált az egyházra és annak a világgal való kapcsolatára. Így még hűsbavágóbb volt az a kérdés 1990-ben, hogy az újrainduló rendek milyen szerzetesi modellhez nyúltak vissza; mennyire voltak tudatában a megújulás és reform szükségességének;³⁸ történt-e reform és megújulás, és milyen modell szerint. Természetesen ezek a kérdések érintették azokat a rendeket is, amelyek addig legálisan működtek. A következőkben azokat a zsinat nyomán keletkezett kérdéseket szeretném összegezni, melyekre az újrainduló szerzetesrendeknek válaszolniuk kellett.

4.1. Az identitás kérdése

A szerzetességgel foglalkozó zsinati szövegek több kérdést is felvetettek a szerzetesi élet mibenlétére, önazonosságára, a szerzetesi élet megújulására és az intézmények karizmájára vonatkozóan.³⁹ A szerzetesi élet mibenlétét, egyházban való helyét illetően a *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció volt a legfontosabb. A dokumentum, amely az egyház történetében először helyezte el az egyházzal szembe a tanításon belül a szerzetességet, egyszerre állította egyfelől minden megkeresztelt meghívását az életszentségre (LG 32), és azt, hogy minden keresztény hivatás alapja a keresztség, ugyanakkor pedig azt, hogy az evangéliumi tanácsokra tett fogadalommal megszentelt élet Krisztus szorosabb követése,

---

³⁸ A rendek önértelmezésének érdekes dokumentuma a *Vigilia* folyóirat 1997. évi 9. és 10. száma, amelyben a rendek rövid beszámolója olvasható akkori állapotokról, továbbá az 1994-es rendes püspöki szinódus *Lineamentájára* adott válaszok 1993-ból a női rendek előljáróitól.

³⁹ A szerzetesi élet teológiai identitásának kérdéséről magyarul lásd: PAOLO MARTINELLI: A megszentelt élet teológiájának kulcskérdései ma, in *A szerzetesség jelene és jövője*, Sapientia füzetek 13, Vigilia, Budapest, 2008, 25–52.

teljesebb neki szentelődés, teljesebb hasonulás az engedelmes Krisztushoz – az életszentségre való törekvés kitüntetett helye.⁴⁰

Nehézséget jelentett azonban, hogy a zsinati szövegek a média közvetítésével és értelmezésében jutottak el a katolikusokhoz is, magukat a szövegeket viszont kevesen olvasták. Így vonhattak le könnyen olyan következtetéseket, amelyeket a zsinat nem szándékolt (mint például, hogy az egyház már nem tesz különbséget az életállapotok között⁴¹). Így sok szerzetes a 70-es években arra jutott a média által tált zsinat alapján, hogy a szerzetesi élet többé már nem bír a korábbi fontossággal az egyházban, vagy elvesztette értelmét, létjogosultságát.

A Tanítóhivatal a tanításnak ezt a belső feszültségét, ti. a szerzetesi élet kiválóságának és minden megkeresztelt életszentségre való meghívásának együttes tanítását kifejezett módon nem oldotta fel. A kommunió-egyháztan egyik fontos dokumentuma, a *Christifideles laici* kezdetű apostoli buzdítás 55-ös pontja új perspektívát adott ennek a kérdésnek, amikor az életállapotok komplementaritásáról beszélt, vagyis arról, hogy az életállapotok közötti különbség nem szétválasztást vagy versengést jelent, hanem a különböző életállapotok kölcsönösen gazdagítják egymást. A *Vita consecrata* kezdetű apostoli buzdítás pedig az „objektív kiválóság”, a „teljesebb konsekráció” kifejezést használta a szerzetesi életre (VC 30, 32).⁴²

A zsinati tanításnak itt olyan belső feszültségével találkozunk, amely a továbbiakban széttartó értelmezéseknek adott helyet. Bár a szerzetességről szóló irodalom a zsinat óta eltelt évtizedekben látványosan bővült, mégis viszonylag kevés az olyan kísérlet, amely a szerzetesi élet, a szerzetesi fogadalmak teológiáját a teológiai antropológiába ágyazva mutatja be, és választ ad az olyan kérdésekre, mint például: Ha minden megkeresztelt meghívást kapott az életszentségre, akkor miben áll és hogyan fogalmazható meg a megszentelt élet

---

⁴⁰ Lásd LG 42, 44, 46.

⁴¹ A „média zsinata” és a „zsinati atyák zsinata” párhuzamáról lásd XVI. Benedek pápa búcsúzó beszédét a római egyházmegye klérusához 2013. február 14-én, in Diós István – Csaba Györgyné (szerk.): *XVI. Benedek pápa megnyilatkozásai 2. Pápai dokumentumok 2005–2013*, Szent István Társulat, Budapest, 2018, 733–741.

⁴² Ennek a kifejezésnek a történetéről és jelentéséről lásd MAURIZIO BEVILACQUA: A szerzetesi konsekráció. Értelmezési nézőpontok a tanítóhivatali dokumentumokban és a teológiai reflexióban, *Sapientiana* 12 (2019) 97–117; illetve DEÁK HEDVIG: A szerzetesi konsekráció teológiai alapjai, in Várnai Jakab (szerk.): *Útjelzők. Teológiai tanulmányok a szerzetességről*, L'Harmattan – Sapientia, Budapest, 2020, 41–69. Természetesen ez a kifejezés sem mentes a problémáktól, hiszen joggal lehet állítani azt, hogy már a keresztség is konsekráció.

sajátossága? Miért jó, miért a teljesebb emberi életre vezető út a szerzetesi élet, hogyan segítenek a fogadalmak nagyobb szabadságra, több szeretetre? A megszentelt élet teológiai antropológiai megalapozása választ ad a fogadalmak *miértjére*, és az evangéliumi tanácsokat, a szerzetesi életet a keresztyén életbe, Isten és ember kapcsolatának a dinamikájába ágyazza be, és nem egyfajta különleges kötelezettségként, egyfajta heroizmusként, a morálisba utalja, mint ahogyan azt az újkori teológia tette.⁴³

Ha hiányzik a szerzetesi életnek olyan teológiai megalapozottsága, amely világos önazonosságot, ennek az életállapotnak a szépségéről és fontosságáról való személyes és közösségi meggyőződést ad, és amely átadható a képzésben, hivatásgondozásban, akkor ez nemcsak a szerzetesi hivatás vonzerejét csökkenti, hanem a helyi egyházon belül is gyengül a szerzetesi élet jelentősége. Elegendhetlen a szerzetesi életnek egy olyan fajta „romantikája”, amelyet például remekül kifejezett a *Hétlépcsős hegy*, Thomas Merton jól ismert önéletrajza, mely generációknak közvetítette a monasztikus élet vonzását.⁴⁴

4.2. A szerzetesi élet aggiornamentója: alkalmazkodás, de mihez?

A szerzetesi élet korszerű megújításának (*accomodata renovatio*) gyakorlati kérdéseivel a *Perfectae caritatis* dekrétum foglalkozott, amely két elvet fogalmazott meg erre vonatkozóan (PC 2): „az állandó visszatérést minden keresztyén élet forrásaihoz és a (szerzetes) intézmény eredeti szellemiségéhez”, illetve „az intézmény alkalmazkodását a kor megváltozott körülményeihez”. A szerzetesi élet megújítását célzó korábbi egyházi intézkedésektől annyiban tért el ez az iránymutatás, hogy míg korábban a reform az eredeti szerzetesi fegyelemhez való visszatérést jelentette, ez a dokumentum hozzátette a korhoz való alkalmazkodást is. Ez a zsinati felhívás azonban egy olyan időszakban érte a szerzeteseket a nyugati világban, melyet a szexuális forradalom, a diáklázadások és az egyházon belül a hatvanas évek későbbiekben naivnak bizonyult optimizmusa határozott meg a modern világ (a „kor”) és az egyház kapcsolatát illetően. Az

---

⁴³ A teljesség igénye nélkül a legjelentősebb ilyen kísérlet HANS URS VON BALTHASAR: *Christlicher Stand* című műve (Johannes, Einsiedeln, 1977). A megszentelt élet teológiai megalapozásának kérdéséhez lásd PAOLO MARTINELLI: *Vocazione e forme della vita cristiana. Riflessioni sistematiche*, EDB, Bologna, 2018. Illetve magyarul DEÁK HEDVIG: Az evangéliumi tanácsok sorrendjének értelme és miértje, *Sapientiana* 7 (2014/1) 107–125; uő: A szerzetesi élet teológiája, *Vigilia* 80 (2015/10) 722–731.

⁴⁴ Itthon főként Puskely Mária különböző művei szolgálták ezt a célt.

egyház a világ dialóguspartnerének látta magát, és Isten országának építése, a keresztény remény azonosnak tűnhetett a technológiai haladással.⁴⁵

A világ és egyház viszonyának felfogását erőteljesen befolyásolta az isteni kegyelem és az emberi természet viszonyának megváltozott látásmódja is. Az újkor katolikus teológiája ezt a kettőt éles szétválasztásban látta: az isteni kegyelem, a természetfeletti, teljesen ingyenes ajándék, az ember nem formálhat rá igényt. Így azonban fennáll a veszély, hogy a természetfeletti elveszíti relevanciáját az emberségünk szempontjából. A 20. század több híres teológusa, mint Henri de Lubac, Karl Rahner és Edward Schillebeeckx foglalkoztak ezzel a kérdéssel annak jegyében, hogy a természetfeletti, a kegyelemnek a jelentőségét felmutassák az emberség szempontjából. A katolikus teológiának ezt a központi kérdését messzire vezetne most behatóbban tárgyalni. Témánk szempontjából azonban lényeges megjegyezni, hogy a 60-as években azok a teológiai kísérletek kaptak nagy nyilvánosságot, és tettek szert népszerűsége, amelyek ezt a kérdéskört radikálisan újragondolták, és a természetes és természetfeletti közötti különbségtételt sem tartották meg: a világot a megtestesülés úgy alakította át, hogy az egész teremtett világ a kegyelem helye szentségi formában. Vagyis kegyelem és természet nem különböztethető meg, a megtestesülés miatt nincs értelme a szentet elhatárolni a szekuláristól, profántól.⁴⁶ Ezeknek a gondolatoknak óriási hatásuk lett például a szentségtanra, a liturgiára stb., de a szerzetességre is. A szerzetesség viszonyát a világhoz hagyományosan a „fuga mundi” jellemezte, vagyis elhatárolódás a világtól. Ha azonban a világ minden megkülönböztetés nélkül azonos a szenttel, és a kegyelem helye, akkor nincs értelme attól – akár láthatóan is – elhatárolódni, hanem a megtestesülés logikája szerint a szerzetességnek is a világban kovászként való jelenlét, megközelíthetőség lesz a hivatása.⁴⁷

---

⁴⁵ Ennek veszélyére a fiatal zsinati teológus, Joseph Ratzinger már 1966-ban figyelmeztetett a *Gaudium et spes* kapcsán, lásd uő: *Theological Highlights of Vatican II*, 2009², Paulist Press, New York – Mahwah, 226–229.

⁴⁶ Lásd erről UWE MICHAEL LANG: *Signs of the Holy One. Liturgy, Ritual, and Expression of the Sacred*, Ignatius, San Francisco, 2015, 43–62.

⁴⁷ Például a szerzetesi ruha viselésének érvei és ellenérvei a világ és az egyház, a természet és a kegyelem viszonyának gyakorlati leképezéseiként is felfoghatók. Joseph Ratzinger / XVI. Benedek pápa több művében is kísérletet tesz a szent keresztény értelmének feltárására a deszakralizáció ellenében, lásd például *A Názáreti Jézus*, 2, Szent István Társulat, Budapest, 2011, 65–83, uő: Az Úr közelségének jelenvalósága a hétköznapiakban. Az Eucharisztia tiszteletének és szakralitásának kérdéséhez, in Joseph Ratzinger / XVI. Benedek pápa: *Isten közel van hozzánk*, Szent István Társulat, Budapest, 2015, 94–96, illetve uő: *A liturgia szelleme*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 49 skk.

Így a gyakorlatban a megújulás – amelynek megvalósítása rendkívüli sietéssel zajlott – legtöbbször az akkori kor vélt vagy valós igényeihez való alakulásban merült ki az életstílust, mentalitást illetően. Ez az *aggiornamento* gyorsan lezajlott, és az addigi életformával való szinte teljes szakításban állt, kellő reflexió nélkül elavultnak minősítve a szerzetesi élet számos olyan elemét is, amely sok évszázados aszketikus hagyományon alapult. A szabad világban a szerzetesi élet reformja a zsinat után tehát a törés, új kezdet, újraalapítás jegyében zajlott. A megújulásnak az az eleme, mely a keresztény élet forrásaihoz és az eredeti szellemiséghez való visszatérést szorgalmazta, és amely energiát, időt, reflexiót és fájdalmas döntéseket kívánt volna, gyakran nem történt meg.

4.3. A karizma kérdése

A *Perfectae caritatis* szorgalmazta továbbá a szerzeteknek az eredeti szellemiséghez való visszatérését. Ez a felszólítás rendkívül aktuális volt, gyakran azonban ebből csak a karizma történeti kutatása valósult meg sokszor elfeledkezve arról, hogy egy adott rend hagyománya nem azonosítható az alapító történetkritikai vizsgálata alapján kapott képével. Problémát okozott az is, hogy különösen a 18–19. században keletkezett női apostoli közösségek esetében ez a karizma nagyon esetlegesnek bizonyult, különösen, amikor egy közösség egy szakadásnak vagy történelmi nehézségeknek köszönhette a létét. Itt kvázi újraalapításra lenne szükség. Ez a körülmény hozzájárult a megszentelt élet egyfajta homogenizálódásához is az elmúlt ötven évben, vagyis amikor sok, különösen női apostoli rend élete hasonlatossá lett egymáshoz, illetve a világi intézményekéhez.⁴⁸

Nehezítette a visszatérést az eredeti karizmához az is, hogy különösen az apostoli közösségek 19. századi rendkívüli sikere miatt gyakran nem volt világos karizma és apostoli feladat, szolgálat megkülönböztetése, mivel gyakran egy közösség válaszul született egy, az adott korszakra jellemző társadalmi jelenségre. Ebből a szerzetesi életnek a funkcionalista megközelítése következett, amikor az identitást a plébániai munka, a tanítás stb. adja. Itthon a karizmáknak ez a fajta „gyengesége” könnyen kombinálódott a jozefinista örökséggel, és

---

⁴⁸ Lásd erről VÁRNAI JAKAB: Szerzetességünk ma, *Vigilia* 62 (1997/9) 669–673; itt 669–670.

nem egy esetben oda vezetett, hogy a karizma egyszerűen az 1950-es állapotot jelentette.⁴⁹

További kihívás az eredeti szellemiséghez való visszatérésben a karizma „spiritualizálása”. Egy intézmény karizmája szimbólumok, gesztusok, a közös élet, egyéni és közös imádság rítusainak gazdag örökségéből áll. A zsinat előtt mindez gyakran megmerevedett, és megtartásuk formálissá lett; a zsinat utáni megújulás évtizedei viszont a legtöbb esetben arról szóltak, hogyan lehet ettől az örökségtől megszabadulni. Ez a szakítás azonban nem hozott megoldást,⁵⁰ amennyiben ezeket nem sikerült mással helyettesíteni, hiszen a karizma konkretizálásának hiánya a szerzetesi élet minőségét negatívan befolyásolja. Vagyis a hagyománynak egy olyan újraélesztésére van szükség, amely az alapító tapasztalatának újraélését, újrafogalmazását igényli, és ami lehetővé teszi az alapító karizma, lelkiség megtestesítését, a mindennapokba való beleültetését, „aprópénzre váltását”. Ez kreativitást igényel. Amint az egyik magyarországi női előljáró 1993-ban megfogalmazta, a mai fiatalok „nem a régít akarják, hanem az eredeti szellem új megfogalmazását”.⁵¹

4.4. A zsinati recepció itthon

Hogyan reagált a magyar szerzetesség a fenti kihívásokra? Magyarországon a zsinati recepció természetesen a kommunizmus miatt egyedi módon zajlott le.⁵² A nyugat-európai országokhoz hasonlítható folyamat több okból sem volt

---

⁴⁹ VÁRNAI JAKAB: Szerzetességünk ma, i. m., 672: „A rendalapító karizmáját újabb és újabb nemzedékeknek adjuk át. A hozzánk érkező fiatal nemzedék az alapítóra kíváncsi, az eredeti eszményre, és sokszor mit adunk nekik? Az 1950 előtti helyzetünket és az elmúlt negyven év tapasztalatát.”

⁵⁰ Ezekről a folyamatokról lásd ALBERT DI IANNI: *Religious Life as Adventure. Renewal, Refounding, or Reform?*, Alba House, New York, 1994. JOSEPH M. BECKER SJ: *The Reformed Jesuits. A History of Changes in Jesuit Formation During the Decade 1965–1975*, vol. 1., k. n., San Francisco, 1992.

⁵¹ MSzKL I.2.2. Válaszok a *Lineamenta* kérdéseire, 16.

⁵² Erről a recepcióról lásd GÁRDONYI MÁTÉ: Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben, *Vigilia* 72 (2007/11) 749–758, itt 754, uő: *A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején*, *Vigilia* 69 (2004/2) 25–32. Lásd továbbá GÁRDONYI MÁTÉ: Teológiai szempontok a magyar katolikusok kommunizmus alatti történetéhez, in Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. vatikáni zsinat korában. Tanulmányok és inventárium*, MTA-PPKE ‘Lendület’ Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2015, 13–25, és FEJÉRDY ANDRÁS: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2011, 244–251.

lehetséges. A kommunista, illetve szocialista rendszer egyházpolitikája itthon már maguknak a zsinati dokumentumoknak a széles körben való elterjesztését is gátolta, ha teljesen nem is akadályozta meg.⁵³ Hiányoztak a teológia tudományos művelésének infrastruktúrái, a hittudományi karok, a külföldi teológusok műveinek ismerete, a könyvek, a megfelelő könyvtárak. Így már a zsinatot megelőző teológiai folyamatok sem juthattak el Magyarországra (például a *nouvelle théologie* szerzői és művei).

Itthon a zsinat utáni teológiát uraló feszültségek is csak rendkívül szűrt formában érkeztek meg, alig jelentkezett a zsinat utáni teológiai irányzatokat meghatározó progresszív-konzervatív feszültség. Többek között azért is volt így, mert az ÁEH azt tartotta megengedhetőnek és politikai szempontból üdvösnek, ha itthon egyfajta „centrista”, középutas irányzat érvényesül. Azt is csak néhány, az állam által is engedélyezett magyar teológus szólaltathatta meg. Az ÁEH egyébként a „progresszív” oldalt látta itthon támogatandónak, amely a párbeszédet, a világra való nyitást, az evilági valóságok pozitív értékelését szorgalmazta, és ez az itthoni publikációkban is tükröződött.⁵⁴ Szintén nem nyílt lehetőség a szekularizáció kritikájára sem, sőt a magyar teológiai irodalom – mintegy megideologizálva a szocializmus által kényszerített szekularizációt – annak kedvező hatásait, szükségességét emelte ki.⁵⁵ Érdekes jelenség, hogy szinte az egyetlen kortárs teológus, akinek műve megjelenhetett magyarul, igaz, csak 1983-ban, Karl Rahner volt. Itthon tehát a nyomtatott sajtóban csak a zsinat progresszív narrációja volt elérhető. Az első olyan mű, amely a zsinatról magáról és az utána zajlott eseményekről ettől jelentősen eltérő képet rajzolt, Joseph Ratzinger interjúkötete volt (*Beszélgetés a hitről*), amely 1990-ben látott napvilágot.⁵⁶

Ilyen körülmények között kellett a magyar szerzetességnek az újraindulással együtt az eltelt évtizedek teológiai kihívásaira is válaszolnia, amelyek 1989–90-től mintegy sűrítve érkeztek meg: hirtelen negyven év változásait kellett feldolgozni és együttal el kellett végezni azt a reflexiós folyamatot is, hogy a zsinat

---

⁵³ A zsinat dokumentumainak első összesítő kiadása csak 1975-ben jelenhetett meg.

⁵⁴ Ennek egy esetét elemzi ANDRÁS FEJÉRDY: La lettre du cardinal Ottaviani et la réception du Concile Vatican II en Hongrie, in Christian Sorrel (ed.): *Renouveau conciliaire et crise doctrinale. Rome et les Églises nationales (1966-1968)*, LARHRA, Lyon, 2017, 339–348. [doi: <https://doi.org/10.4000/books.larhra.5080>] Példának hozza, ahogyan Mihelics Vid a *Vigiliában* 1967-ben értékelte Ottaviani bíboros levelét a zsinat utáni teológiai problémákról (Eszmék és tények. A teológiai pluralizmus és az egyházi tantóhivatal, *Vigilia* 32 (1967/1) 39–44.)

⁵⁵ Lásd GÁRDONYI MÁTÉ: Magyar teológusok útkeresése a szocializmus évtizedeiben, i. m., 758.

⁵⁶ *Vigilia*, Budapest.

kérte megújulás mit érint, hogyan alkalmazandó. Annyiban azonban szerencsésnek volt mondható az itthoni helyzet, hogy a magyarországi szerzetesség a kommunizmus és a vasfüggöny miatt jórészt „kimaradt” a zsinat világegyházi recepcióját kísérő olyan mozzanatokból, mint a 70-es évek kilépési hullámai, az erőszakos szekularizáció, a naiv optimizmus a megújulást illetően, amely a világhoz való sietős alkalmazkodásban látta a reform lényegét. Továbbá természetesen a feloszlatott rendek tagjai is olvasták a zsinati dokumentumokat, foglalkoztak a szerzetességet érintő zsinati dokumentumokkal, a *Perfectae caritatis*-szal és a *Lumen gentium*mal, és több rendben gondolkodtak is (titokban) ezek alkalmazásáról anélkül, hogy ezekben a szövegekben a múlttal való törést láttak volna.⁵⁷

A nemzetközi rendek magyar tartományai látszólag könnyebb helyzetben voltak a megújulás véghezvitelét illetően, hiszen esetükben a rend egésze átment már a szabályok megújításának folyamatán, így úgy tűnt, itthon csak az volt a feladat, hogy ezeket átvegyék. De ebből az átdolgozási folyamatból – és egyáltalán a megújulás igényéből is – az itthoni rendtagok jórészt kimaradtak, és amit a külföldről hazaérkezett rendtagok képviseltek, az gyakran kelthetett megütközést, értetlenséget és okozott a közösségeken belül feszültséget. Így legtöbbször a nyugati, nemzetközi modellek átvétele anélkül történt meg, hogy az oda vezető utat végigjárták volna.

Az újraindulás körülményei tehát nem tettek lehetővé szerves fejlődést, hanem bizonyos szempontból kényszerpályát jelentett az elvesztett ingatlanok és intézmények túlméretezettsége és ezáltal az 1950-es állapottal való folytonosság igénye. Az aktuális helyzet nyomása miatt sokszor nem volt idő és lehetőség – néha talán igény sem – a zsinati szövegeken alapuló nyugodt reflexióra a szerzetesi identitásról és a karizma aktualizálásáról, továbbá arról, hogy mi az, ami a karizmából, rendi hagyományból állandó elem.⁵⁸ Egy ilyen reflexió és az abból születő válaszok azóta sem vesztek aktualitásukból, annál is inkább, mert a gyümölcsöző hivatásgondozásnak ez lehetne az alapja.

---

⁵⁷ Az itthon legálisan működő rendeknek pedig el kellett végezniük a zsinat által kért megújítást. Hogy ez hogyan valósulhatott meg a pannonhalmi bencések esetében a kommunista egyházpolitika szorításában, arról lásd PETES RÓBERT: Szerzetesi megújulás Pannonhalmán a II. Vatikáni Zsinat fényében. Az 1969–1971-es rendi nagykáptalan, in Dénesi Tamás – Boros Zoltán (szerk.) *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején III.* Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2018, 7–27.

⁵⁸ Hasonlóra hívta fel a figyelmet 1999-ben Várnai Jakab a Közép- és kelet-európai női szerzeteseljárási konferenciák találkozóján, lásd uő: *A közép-kelet európai szerzetesség zarándokútja*, i. m., 36.